

Наталія Мельник

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ У МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Дослідження політичної ідентифікації у конкретних локальних рамках, у нашому випадку на прикладі міста Львова, змушує дослідника працювати на декількох рівнях: національному, регіональному, етнічному, релігійному та ідеологічному. Лише за таких умов можливе формування карти політичних ментальностей міської спільноти, що дозволить визначити «спускові» механізми, що спричиняють політичну реакцію за тих чи інших умов.

Ключові слова: політична ідентифікація, політична ідентичність, міська спільнота, політична пам'ять, міські міфологеми.

Nataliya Melnyk. Features of political identification in the urban environment. *The study of political identification in a locally defined frame, in our case in Lviv, makes a researcher work on multiple levels: national, regional, ethnical, religious and ideological. Only then it is possible to form a map of political mentality of a given city community that will enable the detection of triggers which cause political reaction in different circumstances.*

Key words: political identification, political identity, city community, political memory, urban myths.

Дослідницький інтерес до вивчення актуальної як ніколи проблеми політичної ідентичності охарактеризували А. Айзенберг та В. Кімлика у своїй спільній праці «Політика ідентичності в публічній сфері», зазначивши, що «останні тридцять років часто описують як еру політики ідентичності, яка характеризується різноманіттям груп, які політизуються та мобілізуються на основі гендеру, раси, етнічності, релігії, сексуальності та автохтонності» [2, с.1]. Ідентифікація у межах конкретного регіону забезпечує виживання спільнотам та комунам, важливість чого складно переоцінити в умовах світових глобалізаційних процесів. Метою цієї статті є, власне, дослідження такого механізму самозахисту в усій його комплексності в межах міської спільноти Львова. У рамках дослідження ідеологічних, культурних, історичних та географічних факторів, що формують середовище, в якому проходять процеси ідентифікації, на особливу увагу заслуговує вивчення міста як соціального тесту, а також аналіз символічних структур колективної пам'яті його мешканців. У той час як проблематиці національної ідентичності та політики пам'яті присвячено чимало праць вітчизняних дослідників, сфера політичної ідентичності залишається відносно новою для української політичної науки.

М. Кастельс визначив декілька можливих проявів ідентичності опору в сучасних умовах мережевого суспільства. Одним з них є те, що автор «Влади ідентичності» назвав націоналістичним відродженням, яке є реакцією національних держав або ж певних регіонів на виклики епохи глобалізації. В межах такого відродження відбувається реконструкція ідентичності на базі національності, яка посилюється за рахунок протиставлення чужому [2, с.3]. Іншими словами, виникають нові види націоналізмів. У багатьох випадках нові націоналізми виникають знизу, від спільності лінгвістичних, територіальних, етнічних, релігійних, історичних та політичних атрибутів [1, с.30]. У такий спосіб і виникає локальна ідентичність через соціалізацію та взаємодію в обмеженому середовищі, проте про ізоляцію мова не ведеться. Як зазначив М. Кастельс, локально базовані ідентичності перетинаються з іншими джерелами значень [1, с.64].

Таким чином, територіальна та етнічна ідентичності, разом з релігійним фундаменталізмом та націоналізмом, є проявами ідентичності опору в мережевих суспільствах. Локальна ідентичність зазвичай конденсується у якому-небудь регіональному центрі. Для прикладу буде розглянуто місто Львів, в описах якого нескладно віднайти маркери як регіональної, так, власне, і міської ексклюзивності.

Зацитую книгу І. Лемка «Львів та європейськість»: «Львів завжди був і є джерелом натхнення... Такого чудового міста немає ніде у світі, це місто – для якого справді варто жити. Львів – місто особливе. Інші міста війни руйнували, наше місто, як би це не звучало парадоксально, війни рятували» [5, с.3–8]. Таке сприйняття власної географічної належності не може не культивувати відчуття гордості, або ж, як його назвав Ю. Андрухович, «гонор». «Відчуття власного лідерства породило особливу львівську зверхність щодо інших міст та регіонів СРСР, і старе галицьке слово «гонор» прийшлося тут як ніколи до речі. Львів був найближчим до Заходу, тобто найщасливішим. У Львові жили найзаможніше і найкраще одягнуті люди. Вони мешкали в найкомфортніших несовкових житлах... Підстав для гордоців було більш ніж достатньо. І навіть хронічна відсутність води у «люксових» житлах не могла затьмарити маленьких радостей життя в цьому істинно європейському місті» [5, с.112]. І. Лемко доповнив список підстав для того, щоб пишатися своїм львівським походженням, зазначивши, що саме у цьому місті було започатковано перший водогін, шпиталь, готель, аптеку, гімназію, університет, академії медичну, технічну, музичну, театр, пошту; надруковано першу в Україні книгу, газету, українську газету, журнал; засновано першу політичну організацію, політичну партію, український музей, і на цьому перелік не вичерпується [5, с.6]. Яким би довгим не був перелік причин для львівського гонору, особливе місце у ньому належить його самопроголошеній європейськості, внаслідок географічних та історичних передумов. Як влучно зазначив журналіст І. Лемко, «європейцями галичани стали завдяки загарбанню Річчю Посполитою, були зятягнуті у «європейський рай» фактично насильницьки, за вуха. Як там що, але все ж стали європейцями, і цю європейськість ставимо наріжним каменем нашої галицької ментальності аж донині» [5, с.5]. І це цілком зрозуміло, враховуючи те, що Львів розташувався

ближче до Варшави і Кракова, аніж до столиці України, до Відня, аніж до Одеси, до Дрездена, аніж до Дніпропетровська, до Венеції, аніж до Луганська [5, с.5]. Навіть роки у складі СРСР не змогли остаточно стерти з пам'яті львів'ян таку ментальну схему координат. Як результат, справжній представник міста Лева ніколи не пропустить можливість похизуватися своєю європейськістю перед представниками інших міст України, оскільки вважає цю рису візитною картою свого міста [6, с.13]. Тому нікого не здивує той факт, що з 2006 року неофіційним гаслом столиці Галичини став вислів «Львів відкритий для світу».

Як бачимо, політична ідентичність обмежується культурним, етнічним та політичним контекстами, проте ці контексти не вичерпуються лише теперішнім, історична ретроспектива дозволить виявити ті явні та приховані рушійні сили, які взяли безпосередню участь у політичній ідентифікації. Саме тому аналіз колективної пам'яті та політики пам'яті є наріжним каменем у дослідженні політичних ідентичностей будь-якої спільноти. Дослідниця Л. Нагорна наголосила на тому, що «зафіксовані колективною пам'яттю образи подій (у формі культурних стереотипів, символів, міфів) виступають як інтерпретаційні моделі, які дають змогу індивіду та соціальній групі орієнтуватися в світі і в конкретних життєвих ситуаціях» [10, с.28]. Схожу тезу запропонувала і В. Середя у статті «Політика пам'яті у міському просторі: теоретико-методологічна схема дослідження». На думку авторки, «для кожної соціальної групи параметри простору та часу є життєвоважливими для конструювання її ідентичностей та пояснення соціального світу, що її оточує» [12, с.214]. Саме тому увагу буде приділено символічним репрезентаціям міського минулого (знакам, ритуалам та маркерам), а також механізмам формування політики пам'яті громади. Вивчення символічної структури дискурсів про минуле полягає у аналізі міста як соціального тексту, з його маркуванням простору та проектуванням на нього ідентичностей, де маркерами виступатимуть назви вулиць, пам'ятники, меморіальні таблиці, музеї, цвинтарі, ресторани тощо [12, с.218]. При цьому також не варто забувати і про такий фактор формування колективної пам'яті, як елітарний вплив, оскільки, як зауважив Д. Лейн, ідентичності не лише соціально конструюються, але й політично санкціонуються, а це

вже належить до підконтрольної елітам сфери, оскільки в їхній владі конструювати, реконструювати та деконструювати колективні ідентичності [3, с.926].

К. Бородін та І. Гонак у путівнику «Ім'я будинку та інші написи» стверджують, що дім є ключовим елементом урбаністичної біографії. Автори наголошують на тому, що «інформація про виняткову мить передавалася нащадкам за допомогою меморіальних дощок, таблиць чи барельєфів, встановлених на стінах будинків, що вписують будівлю в історичний контекст, створюють культурно-соціальне середовище міста, формують і зберігають його історичну пам'ять» [4, с.81]. Львівський, як, зрештою, і будь-який інший міський простір, формується внаслідок культурного та економічного розвитку, представленого в культурно-часових координатах. Тобто він у жодному разі не є застиглою формою, а натомість перебуває у процесі постійних змін, на яких позначається менталітет, історична колективна та індивідуальна пам'ять, вироблені знаки, символи та мовленнєві конструкції його мешканців [4, с.89].

У процесі того, як Львів переходив з рук в руки, змінювалося і його символічне «обличчя». У польський період міський публічний простір було колонізовано. Як зазначив І. Лемко, після введення в місті орієнтаційної системи у 1871 році більшість львівських вулиць були названі на честь польських діячів, лише одна вулиця – на честь ерцгерцога Кароля Людвіга і одна площа отримала ім'я імператора Фердинанда I [5, с.61]. Задля Кургану Люблінської унії було знищено залишки старого замку, а на пам'ятному камені, встановленому під майбутнім пагорбом, було написано: «Вільні з вільними, рівні з рівними – Польща, Литва і Русь, об'єднані Люблінською унією 1569 року, польський патріот Францішек Смолька» [6, с.79]. Зі встановленням у Львові радянського правління зрозумілим стало те, що нова влада усіма можливими засобами буде намагатися стерти отруєне капіталізмом міське середовище, а на його місці розбудувати радянсько-соціалістичне. Згідно з Генеральним планом, мало бути встановлено 50-метровий пам'ятник Леніну, не менш величний монумент Сталіну, а центр мав перетворитися на київський Хрещатик або ж центральну частину Мінська [5, с.10]. 11 грудня 1939 року поруч з пам'ятником польському королю Яну Собеському для увічнення «золотого вересня» було споруджено тимчасовий мо-

нумент на честь Возз'єднання, написи на якому було зроблено українською, польською та єврейською мовами [7, с.13–14]. Простояв він недовго, вже у 1941 році його зруйнували самі львів'яни. Пам'ятник Леніну протримався значно довше, його було знесено 14 вересня 1990 року. У своїй промові з нагоди такої події чиновник міської влади зазначив, що, поряд з геноцидом українському народу, ненависний вождь завинив ще й тим, що не вписувався в архітектурне середовище Львова [5, с.10]. Зі зміною влади у повоєнний час зникли у невідомому напрямку пам'ятники польської доби, від яких відмовилися поляки. Якщо самі львів'яни доволі толерантно сприймали монументи не своїм героям (за винятком советських), то за часів СРСР бульдозерами було знищено польський меморіал на Личакові [5, с.53].

Така ж зміна символів відбулася і в перші роки незалежності України. Було демонтовано пам'ятники Я. Галану, М. Кузнецову; танк, встановлений на честь визволителів Львова від нацистів. Натомість було споруджено нові монументи Т. Шевченкові, М. Грушевському, жертвам тоталітарного комуністичного режиму [9, с.194]. Зміни не оминули і назви районів міста: Ленінський було перейменовано на Галицький, Червоноармійський на Личаківський, Радянський на Франківський.

З огляду на заміну символів старої доби, львівську історію можна прослідкувати і через зміну назв вулиць. За чотири роки у Львові перейменовували майже 600 з 1242 вулиць [9, с.194]. У цьому плані цікавою є історія сучасної вулиці Січових Стрільців. Спочатку вона називалася Маєрівкою – на честь львівського науковця першої половини ХІХ століття, від 1885 року вона отримала назву Третього травня – на честь польської конституції, а за советських часів була відома як 17 Вересня, з метою відзначити вступ військ до Львова у 1939 [6, с.8].

Важливими джерелами політичної ідентифікації також є міфологеми та стереотипи, деякі правдиві, а деякі зовсім надумані. На прикладі столиці Галичини можна розглянути такі зразки: Львів – найбільше україномовне, виключно греко-католицьке, нетолерантне та русофобське місто, яке завжди було центром національно-визвольних змагань українців. Без сумніву, львівська міська громада долучилася до поширення національно-визвольного руху в регіоні здебільшого завдяки масовій писемності, що, на думку

І. Лемка, є продуктом міста та індустріальної системи. Місцеві кав'ярні стали місцем згуртування політичних сил, у них розповсюджувалася література та проводилися жваві дискусії [5, с.66]. Проте у своїй книзі «Львів і європейськість» І. Лемко наголосив на тому, що образ Львова як українського П'ємонту почав формуватися вже після того, як він був оголошений поляками П'ємонтом польським. Новою роллю місто завдячує старанням наддніпрянців О. Кониського, П. Куліша, С. Єфремова і В. Антоновича [5, с.64]. Саме вони активно допомагали у заснуванні газет і часописів, оскільки їхні можливості на Наддніпрянщині були дуже обмеженими. Схожа ситуація і з Науковим товариством імені Тараса Шевченка, що було сформовано на кошти київської Старої Громади [5, с.64]. У своїй статті до збірника «Leopolis multiplex» В. Расевич якраз і попереджує про потенційний полон національних парадигм та вибірковість історичної пам'яті. На його думку, беззмістовною є схема поведінки, за якою «на війні, як на війні: треба триматися своїх (навіть якщо вони пишуть цілковиті нісенітниці), своїм треба прощати все (навіть відверту брехню, бо це важливо для справи), треба тримати тісну оборону і не визнавати жодної рації за супротивником» [11, с.48].

Ще однією львівською міфологемою є твердження про його поліетнічність. І. Магдиш, таким чином, відповіла на запитання щодо багатокультурності міста: «Багатокультурність у далекому минулому, останнім таким періодом був, напевне, Львів міжвоєнний. Після масакри Другої світової війни відійшли у непам'ять цілі львівські світи – жидівський, німецький, австрійський, польський. Натомість постав Львів моно-советський». У той же час, І. Лемко так змальовує портрет справжнього львів'янина: «У котре намагаюся окреслити для себе найголовнішу сутність класичного, питомого, правдивого, «фірмового» львів'янина, але чомусь завше вимальовується успішний чужинець-авантюрист, що покинув свою батьківщину і віднайшов тут для себе нову землю обітовану, новий Єрусалим. Місто, переповнене чужинською сутністю, – ось чим був Львів протягом усієї своєї історії» [6, С.7]. І. Монолатій вважає Західну Україну однією з найбільш поліетнічних територій в Європі, унікальна етнокультурна мозаїчність якої стала результатом численних етнічних міграцій [9, с.6]. Відповідно, Галичина є своєрідною контактною зоною, в якій зійшлися поляки, українці, ро-

сіяни, німці, вірмени і т.д. Недарма цей регіон вважався Диким Заходом Габсбурзької монархії, адже в ньому змішалися мови, традиції, звичаї та релігії.

Станом на 1914 рік у Галичині проживало 4 002 000 русинів (74,4%), 662 000 євреїв (12,3%), 651 000 поляків (12,1%) та 65 000 німців (1,2%) [9, с.65]. Таке співвідношення не було звичною справою для Львова. Єврейське населення проживало на цій території ще з середини XIII століття [9, с.39–40]. Згодом, уже в XIX –XX століттях, воно традиційно становило близько третини мешканців Львова, проте все змінилося після Шоа. Як зазначив І. Лемко, у 1840 року львівське єврейство було найчисельнішим в історії міста (40,5%), поляків тоді було 48,8%, а українців – 7,1% [5, с.98]. Під час Голокосту було знищено приблизно 140 тисяч євреїв, з них 110 тисяч були корінними львів'янами [5, с.99]. Через деякий час їх кількість збільшилася за рахунок внутрішньої міграції з інших регіонів СРСР. Саме тоді і було виховано «совєтський тип» єврея, повністю позбавленого національних рис: «цинічного російськомовного атеїста, позірного радянського патріота, який, утім, був непроти набити собі кишені нечесними грошима» [5, с.100]. Хвилі еміграції єврейства на Захід та в Ізраїль призвели до того, що в 2001 році у місті їх залишилися лише 1900, що у сто разів менше, аніж до 1939 року [5, с.100].

На початку XV століття русини у Львові були меншістю, місто тоді було німецьким. За твердженням відомого літописця Д. Зубрицького, поляки перейняли від німців управління містом після 1517 року, тоді востаннє міські акти були написані німецькою мовою [6, с.23–24]. Таке заміщення відбулося не стільки через відтік населення зі Львова, скільки через його колонізацію. Наплив вірмен до столиці Галичини був пов'язаний з їхнім намаганням втекти від монголо-татар, турків-сельджуків і турків-османів. Незважаючи на доволі численне вірменське представництво, Б. Зіморевич вивів формулу Львова як *Leopolis Triplex*, знайшовши у ньому місце лише для русинів, німців та поляків [6, с.76]. У XX столітті вірмен у місті вже практично не було, на згадку про них залишилися лише спольщені вірменські прізвища. У той час у Львові налічувалося 5,5 тисяч вірмено-католиків, здебільшого польськомовних [6, с.90]. У міжвоєнний час національну карту львівських передмість можна

відтворити таким чином: Голосько Велике і Кривчиці – українців третина, решта – поляки; Рясна Руська – здебільшого українці; Рясна Польська – здебільшого поляки; Сихів – українців третина, решта – поляки; Козільники – здебільшого поляки; Скнилів – здебільшого українці; Скнилівок і Збойща – порівну поляків та українців [6, с.82]. Таке розміщення населення дало підставу для багатьох польських жартів. Один з них згадав І. Лемко: «Українці зазнали поразки у Листопадовому чині через те, що добре не знали міста і не орієнтувалися в ньому, на відмінну від корінних львів'ян орлят» [6, с.82].

Найвідчутніші корективи у демографічному складі мешканців Львова були спричинені Другою світовою війною та повоєнними часами – від автохтонного населення мало що залишилося. У своїй спільній праці «Львів повсякденний» автори В. Михалик та І. Лемко наголосили на тому, що «радянський Львів найболючіше відчув на собі наслідки трагічного поділу Європи та різких демографічних змін, властивих для усього СРСР» [8, с.6]. Поляки або ж масово виїжджали, або їх вивозили. Для порівняння, у часи Другої світової їх було 63%, а уже в 1989 році їх частка становила лише 1,2% [8, с.6]. У рамках плану з розбудовисоветського Львова до міста переїхали росіяни та російськомовні українці зі Сходу. Проте русифікація була не настільки вдалою, як від неї очікувалося. Через кризу в аграрній сфері сільське населення почало активно переїжджати до столиці Галичини, яка стала промисловим центром у регіоні. Як наслідок, у 1989 році відсоток українців становив 80, а в 2001 зріс до 88,1%. Тоді ж у Львові проживало 8,9% росіян, 0,4% білорусів, 0,1% вірмен, 0,3% євреїв та 0,9% поляків. Таким чином, абсолютно справедливим є твердження І. Лемка про те, що «після Другої світової війни камені залишилися – люди зникли» [5, с.8]. За умови масового винищення автохтонного населення сучасні мешканці Львова видаються новачками. Внаслідок советських спроб заповнити утворений вакуум, місто частково зрусифікувалося. У перші роки незалежності російськомовні львів'яни з поспіхом перейшли на спілкування українською, проте вони дуже швидко зрозуміли, що карати за російську їх ніхто не буде. Саме тому у Львові залишаються значною мірою зросійщені Галицький та Франківський райони. Однак, на думку І. Лемка, їх населення лише в етнокультурному плані залишається російським, у політичному ж

вони набувають української ідентичності [5, с.106]. До такого висновку дослідник дійшов, проаналізувавши результати виборів останніх десяти років. Із третини російськомовних львів'ян за партію проросійської орієнтації (ПАРТІЮ РЕГІОНІВ і Комуністичну партію України) голосувало лише від 4% на Сихові, до 10–12% у Галицькому і Франківському районах [5, с.106].

Досліджуючи політичні ідентичності у міському середовищі, необхідно провести багатовимірний аналіз таких їх базових елементів: національного, регіонального, етнічного, релігійного та ідеологічного. Кожна з цих складових тісно пов'язана між собою, а також з культурно-історичним середовищем свого формування. Завдяки своїй комплексній унікальності ідентичність на локальному рівні часто відіграє захисну або ж опорну функції. Йдеться про захист місцевого колориту, на протипагу світовим глобалізаційним процесам. Однак у такій ситуації наголос робиться не стільки на локальній ізоляції, скільки на механізмах збереження власної неповторності шляхом культивування історичної пам'яті, безпосереднім виявом якої є символічний образ міста. Дослідження львівського публічного простору як соціального тексту та структури дискурсів про минуле є ключовими елементами у аналізі готового продукту політичної ідентифікації. Незважаючи на те, що історична тяглість численних традицій у Львові була зруйнована трагедією Другої світової війни та повоєнного часу, внаслідок якої місто практично повністю оновилося, історична ретроспектива пояснює його існуючий символічний образ та міфологеми, які його підтримують. Віковий досвід, що залишився викарбуваним у каменях та передається в міфах та легендах, живить імідж колишнього Дикого Заходу Габсбурзької імперії, який заселений тірольцями Сходу.

1. Castells M. The Information Age: Economy, Society, and Culture. Vol. 2. The Power of Identity/ M. Castells. – Blackwell, 2004. – 538 p.

2. Eisenberg A. Identity Politics in the Public Realm / A. Eisenberg, W. Kymlicka. – Vancouver: UBC Press, 2011. – 293 p.

3. Lane D. Identity Formation and Political Elites in the Post-Socialist States / D. Lane // Europe-Asia Studies. – Vol. 63. – No. 6. – 2011. – P. 925–934.

4. Бородін К. Ім'я будинку та інші написи: путівник / К. Бородін, І. Гонак. – Львів; Дрогобич: Коло, 2012. – 96 с.

5. Лемко І. Львів і європейськість / І. Лемко. – Львів: Априорі, 2013. – 136 с.
6. Лемко І. Цікавинки з історії Львова / І. Лемко. – Львів: Априорі, 2011. – 128 с.
7. Магдиш І. Моно-мало-культурний Львів / І. Магдиш// Багатокультурний Львів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ji.lviv.ua/n58texts/N58-lviv.htm>
8. Михалик В. Львів повсякденний / В. Михалик, І. Лемко. – Львів: Априорі, 2009. – 240 с.
9. Монолатій І. Особливості міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні в Модерну добу / І. Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 278 с.
10. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. Нагорна. – К.: Світогляд, 2005. – 315 с.
11. Расевич В. Leopolis Multiplex / В. Расевич // Leopolis multiplex. – К: Грані-Т, 2008. – С. 46 – 55.
12. Серета В. Політика пам'яті у міському просторі: вироблення теоретико-методологічної схеми дослідження /В. Серета // Вісник Одеського національного університету –2008. – Т.13. – Вип.5. Соціологія і політичні науки. – С. 214 – 223.